

100 שנה להולדתו של אמיל תומא

מחבר: עסאם מח'ול.

תאריך: 17 באפריל 2019.

מקור: עיתון "זוהדר" - גיליון 16 2019.

תמלול/קידוד/הגהה: גל י.

ההיסטוריון סמיח סמארה כתב כי "ב-1919 הופיעו על במת ההיסטוריה בפלסטין שני הכוחות העיקריים שעתידיים להוביל את התנועה העממית להתנגדות לפרויקט הקולוניאליסטי: התנועה הלאומית הפלסטינית והתנועה הקומוניסטית בפלסטין". רצה הגורל שבמרס 1919 יוולד בחיפה אמיל תומא, שעתיד להשפיע על שתי התנועות, ולהפוך למנהיג בולט בהתנגדות לפרויקט הקולוניאליסטי במולדתו על כל רבדיו, מרכיביו וצורותיו.

ההיסטוריה תזכור את אמיל תומא הצעיר, כמי שעמד בפרץ יחד עם קבוצה של צעירים פלסטינים מתקדמים, שדגלו במרקסיזם-לניניזם. הם עמדו מול מציאות סבוכה ורווית מזימות אימפריאליסטיות. עם חבריו הבולטים של תומא, נמנים תופיק טובי, אמיל חביבי, פואד נסאר ובולוס פרח.

כבר אז ידעו משכילים פלסטינים מהפכניים אלה שעתיד מולדתם ועמם נמצא בשעה גורלית. הם גמרו אומר שלא להפקיר את גורלם בידי האימפריאליזם הבריטי ומשרתיו הריאקציוניים: הציונות, ההנהגה המסורתית והמשטרי הריאקציוניים הערביים. צעירים אלה, שעוד יהפכו למנהיגי הזרם המהפכני במעמד הפועלים הפלסטיני, התארגנו במפלגה הקומוניסטית הפלסטינית (פק"פ) עוד לפני הפילוג של תחילת שנות ה-40, הזדהו עם המרקסיזם-לניניזם ועם מהפכת אוקטובר, ונשאו עיניהם לסוציאליזם בבריה"מ. אמיל תומא וקומץ הצעירים המהפכנים, שחיפשו דרך להתמודדות עם המציאות הסבוכה והמורכבת, לא חיכו שהדברים יסתדרו מאליהם. הם בנו את הכלים ואת מסגרות המאבק האלטרנטיביים והציגו חלופה למבנים הפוליטיים והחברתיים השמרניים והריאקציוניים הקיימים. בין היתר הם ייסדו את נאדי שועאע אל-אמל בחיפה (מועדון קרן התקווה) ואת נאדי א-שעב (מועדון העם). שתי המסגרות פעלו והתחרו על ארגון מעמד הפועלים באיגודים מקצועיים פלסטיניים מתקדמים, כתשובה להסתדרות העובדים העבריים.

לימים ארגונים אלה הפכו הבסיס ממנו צמח קונגרס הפועלים הערבים והליגה לשחרור לאומי (1943). במסגרת זו ייסדו אמיל תומא ותופיק טובי את העיתון אל-אתיחאד שיצא לאור בחיפה כביטאון האיגודים המקצועיים והליגה לשחרור לאומי. הקומוניסטים הערבים התארגנו במסגרתה החל ב-1943, שעה שהקומוניסטים היהודים היו מאורגנים במפלגה הקומוניסטית הפלסטינית. זאת, עד לאיחוד הקומוניסטים היהודים והערבים במסגרת של

מק"י באוקטובר 1948. עיתון אל-אתיחאד עדיין יוצא לאור בחיפה והוא היומון היחיד בישראל בשפה הערבית. אמיל תומא היה העורך האחראי והעורך הראשי של העיתון משך שנים.

הופעת מעמד הפועלים הפלסטיני

בשנות ה-30 המאוחרות של המאה ה-20 נרשמו תמורות מעמדיות עמוקות בקרב החברה הפלסטינית. על הבמה הפלסטינית הופיע בעוצמה מעמד פועלים ערבי-פלסטיני שהתרחב באופן מסיבי. המנדט הבריטי הגביל את האפשרות להתפתחות הכלכלה הערבית בפלסטין, ומנע בקפדנות את המודרניזציה והתיעוש של המשק הערבי-פלסטיני כדי שזה ימשיך להיות תלוי בכלכלת האימפריה הקולוניאליסטית.

כך הבריטים דאגו שהמשק הפלסטיני ימשיך לדשדש כמשק חקלאי מפגר ותלותי, עם שכבה דקה של סוחרים ופיאודלים עשירים שהתגוררו בבירות האזור. ממשלת המנדט הגבילה את התפתחותו של מעמד פועלים פלסטיני, ובמקביל עודדה (בשיתוף פעולה עמוק עם התנועה הציונית) את התפתחותו של משק חקלאי, מתועש ומודרני של היישוב היהודי. זאת כחלק מהאסטרטגיה העיקרית של המנדט הבריטי להכנת התנאים להקמת בית לאומי יהודי בפלסטין.

מצב עניינים זה החל להשתנות ככל שהבריטים התכוונו למלחמת העולם השנייה, וככל שגברו ההערכות שגרמניה ואיטליה עלולות לחסום את המעבר הימי בים התיכון ולחצוץ בין בריטניה לבין הקולוניות שלה בהודו ובמזרח התיכון.

במובן זה פיתוח המשק בפלסטין הביא לצמיחה של מעמד הפועלים הערבי. פריסת מחנות של הצבא הבריטי, סלילת רשת כבישים, רישות צינורות נפט והפעלת בתי הזיקוק – כל אלה, על השירותים הנלווים להם, גרמו לצמיחה מהירה וחסרת תקדים של מעמד העובדים הערבי-פלסטיני שהחל לקלוט מהגרי עבודה מהאזורים הכפריים. הם עזבו את עבודות החקלאות ועברו אל אזור הערים הגדולות, מחנות הצבא הבריטי והתעשיות הנלוות.

בתנאים אלה פעלו אמיל תומא וחבריו. הם הקימו איגודים מקצועיים, ארגנו את קונגרס הפועלים הערבים וייסדו את הליגה לשחרור לאומי כמסגרת הפוליטית של כוחות הקדמה הקומוניסטיים ובני בריתם בזרם השמאלי של התנועה הלאומית הפלסטינית. הם הפכו לגורם שלא ניתן להתעלם ממנו ושביטא את האינטרסים של מעמד העובדים החדש העולה במהירות לזירה תוך הגדרה ברורה של משולש האויבים: האימפריאליזם, הציונות והריאקציה הערבית האחראים לאסונו של העם הפלסטיני.

איש של בריתות ומאבקים רחבים

בתחנות רבות, הטילה הליגה לשחרור לאומי, ומאוחר יותר המפלגה הקומוניסטית הישראלית, על אמיל תומא את האחריות להוביל מהלכים פוליטיים בעלי חשיבות היסטורית. כך למשל הוקמה החזית הערבית העליונה ב-2 ביוני 1946 בניצוחו של אמיל תומא, והציגה אלטרנטיבה דמוקרטית ואנטי-אימפריאליסטית למדיניות של הוועד הערבי העליון.

כאשר החליטה מק"י בשנות החמישים המאוחרות להקים חזית רחבה לניהול המאבק נגד הממשל הצבאי, נקרא אמיל תומא להוביל את המהלך. החזית העממית קמה ב-1958 והשאירה את חותמה על מאבקים של ההמונים הערבים במשך שנים רבות עד להפלת הממשל הצבאי.

כאשר החריפה מדיניות ההשתלטות הממשלתית על נכסי הוואקף האסלאמי, בייחוד בערים הערביות שיוהדו, דחפה מק"י לארגון ועדה להגנה על ההקדש המוסלמי ולדרוש את שחרורו. גם אז אמיל תומא נקרא שוב להיות אחד מעמודי התווך של המאבק. גם לקראת הקמת חד"ש באביב 1977, נקרא תומא להיות במרכז ההכנות להקמתה ומילא תפקיד מרכזי בהובלתה ובהרחבתה.

כשהעמיקה התוקפנות של הכיבוש בשטחים, בצל ממשלת מנחם בגין, עמד אמיל תומא בראש הוועד המכין לוועידה הארצית של האוכלוסייה הערבית בהשתתפות נציגי הכוחות הדמוקרטיים היהודיים. נוכח הצטברות מעשי הדיכוי, הגירוש ורצח המפגינים, התחזקות הקריאות בתוך הממסד הישראלי לטרנספר והתגברות האיום על הלגיטימיות של האזרחים הערבים בישראל, ניסחה הוועדה את מסמך ה-6 ביוני 1980.

אלפים רבים מנציגי הציבור הערבי ברחבי הארץ צירפו את חתימותיהם על המסמך והוקמו וועדים מקומיים בכל ריכוזי האוכלוסייה הערבית בארץ. תומא הוביל גם את המאבק לביטול הצו הצבאי שאסר על קיום הוועידה והוציא אל מחוץ לחוק את המסמך ואת הוועד המכין לוועידה.

אמיל תומא וחבריו במק"י לא לקחו על עצמם את מלאכת ניהול המאבקים במקום ההמונים. להיפך, הם ראו את הצלחתם במידת יכולתם להעמיק את הפוליטיזציה של המוני העם ואת שיתופם במסגרות המאבק הרחבות ביותר.

החלטת החלוקה: עמדה וביקורת עצמית

המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית נאבקה בגבורה נגד השלטון הבריטי ולעצמאות הארץ לטובת כל תושביה. עמדה זו ביטא מאיר וילנר בדבריו בוועידה העשירית של פק"פ (נובמבר 1946): "כל תכנית לחלוקת הארץ עלולה רק להבעיר את רגשות האיבה והעוינות הלאומית, להגביר את הקשיים הכלכליים, להגביר את הדיכוי של השלטון הזר שיציג את עצמו כמתווך בין שני צדדים מסוכסכים. [...] הדרך היחידה לפתרון היא הקמת

מדינה ערבית-יהודית, דמוקרטית ועצמאית בה יחיו היהודים והערבים בשוויון מלא בזכויות". עמדה זו שונתה עם אישור תכנית שתי המדינות בתמיכתן של ברית המועצות והמדינות הסוציאליסטיות האחרות.

ב-30 בנובמבר, 1947 למחרת ההצבעה באו"ם על תכנית החלוקה, ביטא אמיל תומא, העורך הראשי של אל-אתיחאד, את עמדת הליגה לשחרור לאומי לגבי ההחלטה על תכנית החלוקה: "אין בהחלטת החלוקה פתרון סופי לשאלה הפלסטינית. החלטה זו היא שלב שאליו הובילו מזימות הקולוניאליזם הבריטי עצמו. הפתרון הסופי של השאלה הפלסטינית מצוי בידיהם של תושבי פלסטין, וכרוך בעצמאות המולדת שלהם ובשיתוף פעולה בדרכי שלום לבניית מדינתם הדמוקרטית". הוא הדגיש: "המאבק למען אחדות פלסטין לא יושג באמצעות סכסוכים גזעניים ובאיומים לבצע מעשי טבח על רקע דתי. המאבק למען אחדות פלסטין חייב להיות מאבק נגד המורשה של דמים ודמעות שישאיר הקולוניאליזם הבריטי מאחוריו. זה מאבק להסרת רגשות המתח בין ערבים ליהודים, למען ביטול הפערים הכלכליים בין ההמונים הערבים להמונים היהודים, למען התקדמות ההמונים הערבים בעצמם מבחינה כלכלית, חברתית ופוליטית. זה מאבק למען הדמוקרטיה בפלסטין, ומאבק להשגת חירותה של פלסטין וסגירת שעריה בפני הקולוניאליסטים. זה מאבק הבנוי על שיתוף פעולה בין ההמונים הערבים והיהודים". עמדה דומה פרסם "קול העם", ביטאון פק"פ, כבר ב-1 בספטמבר 1947 בתגובה לפרסום המלצות הרב בוועדה של האו"ם בעניין חלוקת הארץ לשתי מדינות: "המלצת הרב בוועדת האו"ם בעניין החלוקה לא מאפשרת את העצמאות הלאומית לא של היהודים ולא של הערבים. אף היא שמה את היסודות לשליטה הזרה על שני העמים". בריאיון עמו, שערך ההיסטוריון הפלסטיני מוסא אל-בודיירי באפריל 1974, סיפר אמיל תומא: "אני זוכר שביום שנתקבלה תכנית החלוקה באו"ם נסעתי לירושלים יחד עם תופיק טובי להשתתף בישיבת מזכירות הליגה לשחרור. הייתי היחיד שהתנגד להחלטת האו"ם. העדפתי להימנע מהשתתפות בישיבה שהתקיימה בנצרת כדי למנוע פילוג. יום לפני כיבוש חיפה, נשלחתי לביירות בתפקיד מפלגתי, שם נעצרתי והוכנסתי לכלא לארבעה חודשים. עם חזרתי, נדרשתי להגיש ביקורת עצמית בגין עמדותיי נגד החלוקה". את הביקורת העצמית הגיש אמיל תומא במרס, 1949 כמה חודשים לאחר כינוס האיחוד של המפלגה הקומוניסטית הישראלית והליגה לשחרור לאומי באוקטובר 1948. הביקורת העצמית של תומא, שככל הנראה הייתה תנאי לחזרתו לשורות המפלגה – מלמדת על אופיים של הוויכוחים הפוליטיים המורכבים שליוו את התנועה הקומוניסטית בהתמודדותה עם ההתפתחויות ההיסטוריות שהובילו לנכבה של העם הפלסטיני ולהקמתה של מדינת ישראל בנשימה אחת.

תומא הסביר במסמך הביקורת העצמית ששום פתרון מדיני אחר לא התאפשר בפועל, אך "השאלה שעמדה על הפרק מבחינת הליגה לשחרור לאומי איננה מי תומך ומי מתנגד

לחלוקה. הרי הליגה מדגישה את התנגדותה הכוללת להחלטה. השאלה הרלוונטית היא באיזו דרך צריך לנהל את המאבק נגד הברית בין האימפריאליזם, הציונות והריאקציה הערבית, ואיך אפשר במאבק משותף של הכוחות המתקדמים היהודיים והערביים לעצור את החלטת החלוקה ששתיהן חשבו עד נובמבר, 1947 שהיא פתרון גרוע שישרת את האימפריאליזם ועושי דברו".

הוויכוחים אליהם התייחס תומא במסמך שחיבר אתגרו את העמדות והניתוחים ההיסטוריים של התנועה הקומוניסטית באותה תקופה. אלה שאלות כבדות משקל, שמן הראוי להעריך מחדש כשאנו באים לציין 100 שנים להופעת התנועה הקומוניסטית בארץ ו-100 שנים להולדתו של אמיל תומא. מן הראוי להעריך מחדש את הביקורת שהפנתה הנהגת הליגה לשחרור לאומי כלפי אמיל תומא, ואת הרחקתו בהמשך מהמוסדות המנהיגים של מק"י עד לאמצע שנות ה-60 של המאה הקודמת. מן הראוי לבחון את הנחות העבודה והניתוחים איתם התמודד המסמך של אמיל תומא ולו מן הסיבה שכיום יש בידינו כלי אדיר לבחון אותן. כלי אדיר זה הוא ההתפתחות ההיסטורית שהתחוללה בארץ בפועל במשך שבעים ואחת השנים שחלפו מאז.

ההיסטוריה ומקומו של ההיסטוריון

הפילוסוף הצרפתי מונטסקייה התייחס בספרו "אגרות פרסיות" לעם הטטרי וכתב: "אין בין העמים מי שעולה על העם הטטרי בעוצמת כיבושיו ובפארו. לעם הזה יש הכל, אך חסרים לו היסטוריונים שינציחו את הישגיו וגודל מאבקיו". בהקשר זה ניתן לציין שאמיל תומא נחשב אחד גדולי ההיסטוריונים של השאלה הפלסטינית ושל העם הפלסטיני. בכתיבתו הנציח את ראייתו של העם ולא של הממסד וההנהגה המסורתית הפלסטינית. הוא ניתח את התהליכים ההיסטוריים מנקודת הראות של המאבק של השכבות העממיות וציבור העובדים. תומא היה היסטוריון שלא השלים עם כך ש"המנצחים הם שכותבים את ההיסטוריה". הוא התעקש לכתוב את ההיסטוריה מנקודת הראות של הקורבן הנאבק לשינוי המציאות.

בהיותו מנהיג היסטורי בחיי העם הפלסטיני וכוחות הקדמה בישראל, השאיר אחריו מורשת של מאבק וגם מורשת מהפכנית כהיסטוריון מרקסיסטי. הוא פרסם 15 ספרים חשובים, שאוגדו ב-5 כרכים בהוצאת מכון אמיל תומא. אמיל תומא היה אינטלקטואל שלא השקיף על ההיסטוריה מעמדה ניטרלית, אלא נטל חלק ביצירת ההיסטוריה. הוא דאג שלעם הפלסטיני ולתנועה הקומוניסטית היהודית-ערבית בארץ לא יחסרו היסטוריונים שיתעדו את ההיסטוריה המפוארת של המאבק. על קברו של המנהיג הדגול אמיל תומא נחרתו דבריו: "אהבתי את עמי אהבה עזה ובכל מאודי והאמנתי אמונה עמוקה ובלתי מסויגת באחוות העמים".